

העידן הניאו-מרקנטיליסטי

איתי רנן חימיניס

בשנים האחרונות אנו מצויים בעיצומו של שינוי בקנה מידה היסטורי. ריבוי משברים חוצי גבולות והמאבק בין ארצות הברית, סין ורוסיה משנים את הסדר העולמי ששרר מאז סוף המלחמה הקרה. על רקע זה, האידיאולוגיה הניאו-ליברלית, שהשפיעה כמעט על כל היבט בחיינו בעשורים האחרונים, אינה שימושית עוד מבחינת האליטות הכלכליות והפוליטיות ברחבי העולם. את מקומה תופסת פרדיגמה חדשה – ניאו-מרקנטיליזם, הדוגלת בנקיטת יוזמה ממשלתית לצורך קידום העושר והעוצמה המדינתיים. בעידן חדש זה, מלחמה היא חלק טבעי מהיחסים הבינלאומיים

יוני 2024

27 באפריל 2023 נשא גייק סאליבן, היועץ לביטחון לאומי של ממשל ביידן, נאום במכון המחקר האמריקאי ברוקינגס. בנאומו, שהיה יוצא דופן מבחינות רבות, חרג סאליבן מההגדרות המקובלות של ביטחון לאומי והציג את משבר הסביבה העולמי, חוסר השוויון החברתי-כלכלי בעולם והמשבר הפוליטי הפנימי בארצות הברית כאיומים שמידת חומרתם עבור ארצות הברית היא לכל הפחות כמו זו של האיום הנשקף לה מצידה של סין.^[1] סאליבן הכריז על כוונתה של ארצות הברית לכוון סדר עולמי כלכלי חדש, שונה מקודמו.^[2] "אנחנו מגבשים קונסנזוס רעיוני חדש", הוא הצהיר, ואז הקדיש חלק ניכר מנאומו להפרכת תפיסות היסוד שליוו את מקבלי ההחלטות בעשורים האחרונים – תפיסות יסוד שתרמו תרומה ניכרת, לשיטתו, לשורת המשברים והאיומים שעיימם מתמודדת ארצות הברית בעת הנוכחית. אף שסאליבן לא השתמש בנאומו במושג ניאו-ליברליזם, הוא תיאר בפירוט רב את התיאוריות ואת קווי המדיניות המזוהים עם אידיאולוגיה זו. הוא קבע נחרצות שדה-רגולציה, הפרטה, ליברליזציה של סחר וקיצוץ מיסים החריבו את הבסיס התעשייתי של ארצות הברית ועימו גם אין-ספור מקומות עבודה ואת המרקם החברתי של קהילות רבות. נוסף על כך, הוא הצהיר, הייתה זו טעות לחשוב שהשווקים לבדם יקצו הון למקומות שבהם הם נדרשים ביותר או שהגלובליזציה תבטיח שלום עולמי.

כדי להבין את משמעותו של הקונסנזוס החדש, יש להסביר מהו הקונסנזוס הישן שאותו הוא מחליף. בשנת 1989 טבע הכלכלן הבריטי ג'ון ויליאמסון את המונח "קונסנזוס ושינגטון". המונח תיאר את קווי המדיניות החברתיים-כלכליים שהמוסדות הכלכליים הבינלאומיים - הבנק העולמי, קרן המטבע העולמית ואחרים - המליצו עליהם למדינות הנתונות במצוקה כלכלית או פיננסית. מאז ועד היום מזוהה המושג קונסנזוס ושינגטון עם סדר היום הניאו-ליברלי של אליטות כלכליות ופוליטיות בארצות הברית ומחוצה לה בצפון הגלובלי. ויליאמסון הלך על כך שנעשה שימוש שגוי במושג שטבע, [3] אך קווי המדיניות המקוריים שהציג, ואחרים שנוספו אליהם במשך השנים, עיצבו את הכלכלות של מדינות רבות והשפיעו, לעיתים לרעה, על חייהם של עשרות מיליוני אנשים ברחבי העולם.

כריסטין לגארד, נשיאת הבנק האירופי המרכזי וראשת קרן המטבע העולמית לשעבר, הגדירה את שינוי המדיניות בנאום במכון פיטרסון לכלכלה בינלאומית, המכון שבו עבד ויליאמסון רוב שנותיו. [4] לגארד, הנחשבת בעיני מבקריה הרבים לאייקון ניאאו-ליברלי מובהק, ניצלה את נאומה כדי להכריז על תום העידן הניאו-ליברלי. לדבריה, התקופה של יציבות כלכלית וגיאופוליטית חלפה, ועימה צריכות להשתנות גם ה"אמיתות" שליוו את מקבלי ההחלטות: מתלות הדדית יש לעבור לעצמאות רבה יותר, מיעילות - לביטחון, ומגלובליזציה - לייצור מקומי ולשיתוף פעולה אזורי. לגארד הודתה שהיא אינה יכולה לתאר את פני העולם החדש או להבטיח כי הסדר החדש יהיה טוב מקודמו, אך עמדה על כך שהרגע הנוכחי בהיסטוריה העולמית מחייב אותנו להשאיר את העבר הניאו-ליברלי מאחורינו ולצעוד בדרך חדשה ולא נודעת.

המסר העולה מדבריה של לגארד ברור: הניאו-ליברליזם, הפרדיגמה האידיאולוגית הגלובלית השלטת בעשורים האחרונים, השפיע כמעט על כל היבט של חיינו, מהסדר הכלכלי העולמי ועד להעדפות אישיות בתחומי רומנטיקה ותרבות. טענות דומות מעלים לאחרונה דוברים נוספים בצפון הגלובלי. הנאום של לגארד אינו רק גילום מצוקתם של מקבלי ההחלטות באיחוד האירופי לנוכח המלחמה באוקראינה, שפרצה חודשים אחדים לפני הנאום, אלא גם ביטוי אותנטי לשינוי פרדיגמטי רעיוני בקרב אליטות כלכליות ופוליטיות.

מאמר זה יעסוק ברגע ההיסטורי שבו אנחנו מצויים. הטענה המרכזית בו היא שהסדר הניאו-ליברלי אכן חולף, ונראה שבמקומו מתבססת אידיאולוגיה הגמונית חדשה - ניאור-מרקנטיליזם. זוהי אידיאולוגיה הדוגלת ביוזמה ופעילות ממשלתית לקידום העושר והעוצמה של המדינה. [5] לאחר סקירה של אבני דרך בתהליך ההגמוניזציה של האידיאולוגיה הניאו-ליברלית בקרב אליטות פוליטיות וכלכליות ברחבי העולם, יציג המאמר את הסיבות לדעיכת מעמדה של אידיאולוגיה זו - לנוכח המאבק בין המעצמות וריבוי המשברים העולמיים, אליטות כלכליות ופוליטיות שהחזיקו בפרדיגמה הניאו-ליברלית נאלצו בלית ברירה לחפש פרדיגמה רעיונית חלופית שתסייע להם לקדם את מטרותיהם במציאות הגלובלית החדשה. לבסוף ידון המאמר באפשרות התבססותה של האידיאולוגיה הניאו-מרקנטיליסטית כפרדיגמה השלטת החדשה, ויכרוך בין הרגע הניאו-מרקנטיליסטי ובין המלחמה בעזה.

עליית הניאו-ליברליזם

אף שהאידיאולוגיה הניאו-ליברלית מזוהה עם העשורים האחרונים, היא נולדה באירופה עם סוף מלחמת העולם הראשונה על רקע המשבר החברתי-כלכלי ביבשת. הבורגנות, ובעיקר האליטות, התמודדו לא רק עם הנזקים הישירים העצומים של המלחמה אלא גם עם קריאת תיגר חסרת תקדים על עצם הלגיטימיות של הקפיטליזם. רתימתן המלאה של כלכלות היבשת לטובת המאמץ המלחמתי ניפצה את הדימוי של הכלכלה כמרחב נפרד מהפוליטיקה. מעמד העובדים, עמוד השדרה של כלכלות המלחמה, פיתח תודעה מעמדית חדשה שדרשה סדר חברתי-כלכלי חדש. תביעות אלו התבטאו לא רק במשא ומתן עיקש לשיפור תנאי העובדים, אלא גם בהפגנות, שביתות והפרות סדר אלימות שאיימו על המשך קיומו של הסדר הקפיטליסטי.

מרכיב נוסף שהתערער היה האימפריות הוותיקות. האימפריות לא היו רק מבנים שלטוניים המשמרים ארגון חברתי היררכי אלא גם אבני יסוד של מערכת כלכלית בינלאומית ליברלית, שבמסגרתה התאפשרה תנועה חופשית (יחסית) של הון, סחורות ואנשים. לעומת זאת, הישויות המדיניות החדשות - מדינות הלאום - דרשו ריבונות והגדרה עצמית לא רק מבחינה פוליטית או חברתית, אלא גם מבחינה כלכלית. בעולם של מדינות עצמאיות בעלות זהות גיאוגרפית ולאומית מובחנת, היכולת של בעלי הון לתבוע את רכושם הפרטי (השקעות, חובות ונכסים פיזיים) בכל נקודה בעולם עמדה בפני סכנה של ממש. על רקע החשש מהתפשטות המהפכה הבולשביקית, האליטות דאגו שהמדינות החדשות יעלו דרישות לגבי משאבים, מסחר וקניין באופן שיפגע בפעילותן התקינה של הכלכלה העולמית.^[6]

דאגות אלו הובילו אליטות באירופה לנסח בעיה שעמדה מאז ועד היום בליבת האידיאולוגיה הניאו-ליברלית: כיצד אפשר להגן על הסדר הקפיטליסטי מפני הדמוקרטיזציה של מדינות ושל יחסים בינלאומיים? באותה עת התגבשו שתי תשובות: צנע (austerity) וטכנוקרטיה. מדיניות הצנע במערב אירופה בשנות העשרים, במיוחד בבריטניה ובאיטליה, פגעה בכוח המיקוח של מעמד העובדים ושל העבודה המאורגנת ושיככה את האיום שלהם על הסטטוס קוו הקפיטליסטי; ואילו הקמתם של מוסדות פיננסיים בינלאומיים בנייהול מומחים ופקידים שימרה "הרגלים אימפריאליים" משום ששימרה את כפיפותן של מדינות שסבלו ממצוקה כלכלית לתכתיבים ולצרכים של אליטות כלכליות ופוליטיות, שהמוסדות החדשים סיפקו להם אצטלה של לגיטימיות.^[7]

התשובות האלה ניתנו מאז שנות העשרים של המאה הקודמת פעם אחר פעם כאשר ניאו-ליברלים התמודדו עם מה שהם ראו כאיום על הסדר הקפיטליסטי. לדידם, אמצעים אלו יכלו לגונן על התחום הכלכלי מפני דרישות ההמונים וגם לשמור על מעמדן ועל תפקידן של האליטות כמקבלי ההחלטות הבלעדיים וכמגיני הסדר הקפיטליסטי. עם זאת, האידיאולוגיה הניאו-ליברלית נותרה שולית יחסית במשך שנים רבות. אחרי מלחמת העולם השנייה שלט במערב הקונסנזוס הרעיוני של "ליברליזם מוטמע", כלומר קיומו של שוק חופשי תחת מארג של מגבלות משמעותיות ולצד מעורבות פעילה ויוזמת של המדינה;^[8] רק בשנות השבעים אימצו בהדרגה האליטות הכלכליות והפוליטיות את רוב עיקרי הניאו-ליברליזם. כפי שאירע לאחר מלחמת העולם הראשונה, גם אז הצורך בשינוי רעיוני נבע בעיקר ממשבר פרדיגמטי, שכן מבחינתן של האליטות במערב, הליברליזם המוטמע וקווי המדיניות

הקיינסיאניים לא סיפקו אז הסבר ואף לא מענה טוב דיו למשבר החברתי-כלכלי של שנות השבעים, שהתבטא בשיעורים גבוהים של אינפלציה ואבטלה. הם גם לא נתנו מענה למדינות הדרום הגלובלי, שקראו לסדר כלכלי עולמי שוויוני וצודק יותר. זאת ועוד, הסדר הקפיטליסטי נדרש שוב להתמודד עם משבר לגיטימציה, שניכר יותר מכול באזורי הליבה של הצפון הגלובלי דווקא - כמו שנות העשרים, גם שנות השבעים עמדו בסימן הפגנות, שביתות והפרות סדר ברחובות, במפעלים ובאוניברסיטאות. ואולם המשבר של שנות השבעים הוכרע בסופו של דבר על חשבונם של אלה שביקשו להביא לשינוי השיטה: כאשר פול ווקר, נגיד הבנק הפדרלי של ארצות הברית, הצליח ב־1979 "לשבור" את האינפלציה, הוא בעצם שבר גם את העבודה המאורגנת ואת האיגודים המקצועיים בארצות הברית ומחוצה לה. העלאת הריבית בארצות הברית תרמה ליצירתו של משבר חוב חסר תקדים במדינות הדרום הגלובלי, שסתם את הגולל על כל סדר עולמי כלכלי אחר.^[9]

השימוש במדיניות של מיתון כלכלי והעלאות ריבית ככלי למלחמת מעמדות לא היה ייחודי לווקר או לשנות השבעים. אך בניגוד למאבק המעמדי של שנות העשרים, שבו תגובת הנגד של האידיאולוגיה הניאו-ליברלית נותרה כאמור בשוליים, במאבק של שלהי שנות השבעים נולדה המהפכה הניאו-ליברלית במערב.

קץ המלחמה הקרה אפשר לתומכי הגישה הניאו-ליברלית לקדם אותה במדינות קומוניסטיות לשעבר, שעד אז היו סגורות בפני השפעתם. לראשונה מאז שנות העשרים הפך הניאו-ליברליזם לאידיאולוגיה ההגמונית בעולם. הגלובליזציה הפכה לניאו-ליברלית בחסות מאמץ מודע ויזום של נבחרי ציבור, פקידים בכירים, אנשי עסקים וכלכלנים. למוסדות בינלאומיים כגון קרן המטבע הבינלאומית והבנק העולמי, ששורשיהם הרעיוניים טמונים בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה, היה תפקיד מרכזי בכך. קונסנזוס וושינגטון הניאו-ליברלי היה למתכון המוסכם לצמיחה ולרווחה כלכלית, על אף העדויות הרבות לנזק הרב בכל מקום שבו הוא יושם. ניאו-ליברליזם עיצב את תפיסת העולם ואת הדמיון הפוליטי של פוליטיקאים מכל קצוות הקשת הפוליטית, ובהם גם פוליטיקאים מהשמאל הלא-סוציאליסטי. האידיאולוגיה הניאו-ליברלית חדרה לכל היבט בחיי הפרט ועיצבה את דמותו ואת מערכות יחסיו עם הסביבה שלו. הקפיטליזם, לראשונה בהיסטוריה שלו, נותר כמעט ללא מתחרים.

קיצו של עידן

למילטון פרידמן, הסנדק האמריקאי המנוח של האידיאולוגיה הניאו-ליברלית, מיוחסת לעיתים הקביעה שאסור לתת למשבר טוב להתבזבז. משברים, הסביר פרידמן, הם הזדמנויות ייחודיות שיש לנצל אותן ולקדם באמצעותן סדר יום רעיוני ומעשי חדש. לכן אפשר רק לשער שהוא לא הופתע לגלות שמשברי העשורים האחרונים - הכלכליים, הגיאו-פוליטיים, הסביבתיים ואחרים - הם שהביאו למפלתה של האידיאולוגיה ההגמונית שהייתה מזוהה עימו.

הדיון על מותה של האידיאולוגיה הניאו-ליברלית מתנהל, בעוצמות שונות, לפחות מאז המשבר הכלכלי העולמי שהחל ב־2008, אך שלא כמו בעבר, העיסוק בנושא אינו מוגבל עוד לאקדמאים ולעיתונאים. כאמור, סאליבן ולגארד אינם הדמויות הבכירות היחידות שהכריזו בפומבי על תום העידן הניאו-ליברלי.

דברים דומים אמרו דמויות מפתח נוספות באירופה ובארצות הברית, החל בנשיאת האיחוד האירופי אורסולה פון דר לייך, עבור בחברים בולטים במחנה השמרני-לאומני האמריקאי וכלה בנושאי תפקידים רשמיים בממסד האמריקאי. האם אפשר להסיק מכך כי אנו עדים לשינוי רעיוני עמוק וחוזים בתום העידן הניאו-ליברלי? אם נאמץ את התיאור של משבר רב-ממדי וארוך טווח המשתקף מדבריו של סאליבן שהוזכרו בתחילת המאמר, נוכל לזהות בהיסטוריה של המאה העשרים ואחת שורה של נקודות ציון חשובות, רעיוניות וממשיות, שהובילו יחד לדעיכת מעמדה של האידיאולוגיה הניאו-ליברלית.

המשבר של 2008 עורר מחדש רעיונות קיינסיאניים בדבר הצורך בגישה פיסקלית מרחיבה על מנת למנוע ממנו להפוך לשפל כלכלי מתמשך. הרעיונות האלה הצדיקו רעיונית את ההחלטות התקציביות החרוגות של ממשל אובמה ב-2009 ושל נגיד הבנק האירופי מריו דראגי ב-2012. גם אם החלטות אלו לא הצליחו למנוע את המיתון בכלכלת העולם, הן שיקפו הבנה שסל הכלים שמציעה הפרדיגמה הניאו-ליברלית אינו מספק עוד. כך למשל, בוועידת האו"ם בקופנהגן למאבק בשינוי האקלים ב-2009 לא הצליחו מנהיגי העולם לגבש הסכם שיהיו בו התחייבויות מינימליות לטובת עצירתה של ההתחממות הגלובלית או לטובת סיוע למדינות הדרום הגלובלי הנדרשות להתמודד עם השלכותיה. למרבה האירוניה, זו הייתה השנה החמה ביותר מאז החלו מדידות הטמפרטורה, והיא סימנה את סופו של עשור שבו ממוצע הטמפרטורות היה הגבוה ביותר אי פעם. מצב זה הביא לשינוי בגישתם של מנהיגים רבים, ששיאו בהסכמות ועידת האקלים בפריז ב-2015.

בתחום הגיאופוליטי, הצהרתה של מזכירת המדינה הילרי קלינטון ב-2011 על כוונתה של ארצות הברית להסיט את תשומת הלב האסטרטגית שלה אל המזרח ביטאה את ההכרה בכישלוננו של הניסיון לשלב את סין בסדר העולמי הקיים ולשנות את צביונה ואת מדיניותה.^[10] גם פלישתה של רוסיה לאוקראינה בראשית 2022 ניפצה את האשליה של מנהיגי מערב אירופה ששיתוף פעולה כלכלי עם רוסיה, בעיקר בתחום האנרגיה, ימנע מלחמה גדולה על אדמת היבשת.^[11] ובתחום הפוליטי, אליטות פוליטיות וכלכליות התמודדו בעשורים האחרונים עם מחאות רחבות היקף שדרשו לשנות את הסדר הקיים ועם עליית כוחות אנטי-ממסדיים, ובהם מפלגות ותנועות ימין קיצוני פופוליסטיות שלא היה אפשר להכילן.^[12] מגפת הקורונה שפרצה ב-2019 המחישה את רגישותן של שרשראות האספקה העולמיות, העורקים הראשיים של הסדר הכלכלי העולמי, באופן שכדברי לגארד וסאליבן מחייב לבחון מחדש את הסיכונים בתלות הדדית ולהעדיף ביטחון על פני יעילות.

במישור הרעיוני, טענות לכישלון הניאו-ליברליזם נשמעו כעת לא רק מצד מבקריו הרגילים מימין או משמאל, אלא גם מצד אישים בליבת הצפון הגלובלי. ב-2014, אותה שנה שבה תומא פיקטי פרסם את ספרו על אי-שוויון (Capital in the Twenty-First Century), הצהיר לארי סאמרס, מי שהיה היועץ הכלכלי הבכיר של כמה נשיאים בארצות הברית, שפני כלכלת העולם מועדות לשגרה של צמיחה איטית. הדברים האלה של מי שמזוהה עם האורתודוקסיה הכלכלית הניאו-ליברלית, המודה כי אין בכוחה של גישה זו להוציא את העולם ממצוקתו הכלכלית, הייתה כהודאה בתבוסה. באותה שנה פרסם כלכלן נוסף, דייוויד אוטור מהמכון הטכנולוגי במסצ'וסטס, מאמרים שהראו חד-משמעית כי שילובה של סין בכלכלת העולם ויחסי המסחר של ארצות הברית עימה פגעו אנושות בכלכלה האמריקאית ובמרקם החיים של קהילות שלמות בארצות הברית.^[13]

האקלים האינטלקטואלי החדש, האנטי-ניאו-ליברלי, משתקף כיום לא רק בכתבי עת סוציאליסטיים אלא גם בבמות הפרסום של הממסד, ובראשם הפייננשל טיימס הבריטי. חלק מכותביו אף פרסמו בשנים האחרונות ספרים שזכו לתהודה רחבה על הצורך לנטוש את האידיאולוגיה הניאו-ליברלית לטובת פרדיגמה חדשה של כלכלה פוליטית.^[14] דעיכתה הגלובלית של הפרדיגמה הניאו-ליברלית ניכרת גם בהתרבותם ובהתחזקות השפעתם של מכונים בעלי סדר יום רעיוני שאפשר לכוונתו "פוסט-ניאו-ליברלי". בשנת 2020 פרסם מכון קרנגי מחקר שכותרתו "מדיניות חוץ עבור מעמד הביניים",^[15] ורבים מכותביו זכו למשרות בכירות בממשל ביידן, לרבות במועצה לביטחון לאומי ובמשרד החוץ האמריקאי. מכון רוזוולט, שהצהיר כי הוא המוביל את השינוי לכלכלה דמוקרטית יותר, מספק כיום אנשי סגל לממשל ביידן, ורעיונות שנוולדו במכון מהדהדים במדיניות הממשל האמריקאי הנוכחי בתחומי הכלכלה, החברה, הבריאות, החינוך, האנרגיה ועוד.

וכך, והאידיאולוגיה הניאו-ליברלית איבדה את מעמדה ההגמוני כפרדיגמה האידיאולוגית של אליטות ברחבי העולם.^[16]

הפרדיגמה החדשה: ניאו-מרקנטיליזם

נאומו של סאליבן שהוזכר בתחילת המאמר לא הצטמצם לביקורת של הפרדיגמה הקיימת, אלא הוקדש בחלקו הגדול לתיאור האסטרטגיה החדשה של ארצות הברית והציג תיאוריה חדשה על תפקיד הממשלה בכלכלה. לפי גישה זו, שסאליבן מכנה "אסטרטגיה תעשייתית מודרנית", הממשלה מזהה תחומים שיש להם חשיבות לביטחון הלאומי ולרווחתה הכלכלית של המדינה ומשקיעה בהם את כלל המשאבים הנחוצים להם. המדובר בתחומים שאפילו אם המגזר הפרטי ישקיע בהם, השקעותיו לא יספיקו כדי להשיג יעדים לאומיים. מדברים אלו ומדבריהם של מקבלי החלטות אחרים בעולם אפשר ללמוד שאסטרטגיה תעשייתית היא במידה רבה גם מאמץ לשנות את פני הכלכלה והחברה של מדינות הצפון הגלובלי. היא מובילה לשינוי יסודי במנגנוני השוק, בטבע השחקנים הכלכליים ובמאזן הכוחות ביניהם, באופי החוקים המכתיבים את פעילות הכלכלה ובגבולות המוסדיים הנורמטיביים בין מה שמכתיבים כוחות השוק ובין מה שמכתיבה הממשלה. היא עשויה להיות כלי להעצמה דמוקרטית ואף להשגת יעדים פרוגרסיביים, בוודאי אם המנגנונים למימושה מאפשרים רגולציה ותכנון לאומי של הכלכלה ומבטאים צרכים לאומיים חברתיים וסביבתיים.

סאליבן אמנם לא המשיג את הפרדיגמה האידיאולוגית החדשה שהציג, אולם פרשנים רבים ראו בנאומו ביטוי של ה"רגע הניאו-מרקנטיליסטי" ההיסטורי.^[17] האידיאולוגיה הניאו-מרקנטיליסטית - הדוגלת ביוזמה ובפעילות ממשלתית לטובת קידום העושר והעוצמה המדינתית - נדחקה לשוליים בתקופת המלחמה הקרה לנוכח המאבק ההגמוני בין ליברלים לקומוניסטים, אך כיום נראה כי היא צפויה להחליף את הניאו-ליברליזם ולהפוך לאידיאולוגיה ההגמונית. כדי להבין את טבעה כדאי לחזור אל התקופה שלפני 1945, כאשר היא הייתה אחת האידיאולוגיות הבולטות בתחום הכלכלה הפוליטית. בספר פורץ הדרך (2021) *The Neomercantilists: A Global Intellectual History* טוען אריק הליינר כי מקבלי החלטות פונים אל הניאו-מרקנטיליזם כשהם חוששים שהעוצמה והרווחה הכלכלית של מדינותיהם

נחלשות ביחס לאלה של מדינות אחרות. את הספר, הוא מסביר, כתב מתוך צורך עיוני אך גם מעשי: בעולם שבו המתרחשות הגיאורפוליטיות והכלכליות הגוברות בין מדינות מביאה אותן לפנות יותר ויותר למדיניות תעשייתית, אנו נדרשים לחזור לרעיונות ששימשו במצבים דומים בעבר.

טיעונים שמעלים כיום פקידים בכירים ומקבלי החלטות בארצות הברית ובאירופה מהדהדים טיעונים שהעלו בעבר הוגים במאה השמונה-עשרה, כמו אלכסנדר המילטון ופרידריך ליסט. לשיטתם, השוק הפרטי אינו יכול לספק למדינה את הדרוש לה כדי להתמודד עם חברות ממדינות זרות שזכו לתמיכה מממשלותיהן באופן שפגע באינטרסים הלאומיים שלה. המדינה גם אינה יכולה לצפות להתקדם משמעותית מבחינה כלכלית אם לא תרתום במודע את כלל המשאבים העומדים לרשותה לשם פיתוח התעשייה, המדע והטכנולוגיה - תחומים שמצריכים השקעה רחבה וארוכת טווח שהשוק הפרטי אינו יכול לספק. המילטון וליסט הציעו כמה אמצעים שהמדינה יכולה להשתמש בהם, כמו הגבלות סחר מתונות וזמניות וסובסידיות ממוקדות.

היו הוגים ניאורמרקנטליסטים שהציעו כלים נוספים. כך למשל הנרי קארי האמריקאי, שפעל במאה התשע-עשרה, הציע להשתמש במדיניות תעשייתית ממשלתית (תמיכה של הממשלה בתעשיות נבחרות) ובהגבלות מסחר כדי לשמור על הטבע מניצול יתר ולצמצם עוני ואי-שוויון, שנוצרו לדעתו בשל הליברליזם הכלכלי הבינלאומי. קארי עמד על החשיבות שבטיפול שווקים מקומיים ובשימוש במגוון גישות חקלאיות, ולא רק באלו הרווחיות ביותר, כדי לחזק קהילות חקלאיות מקומיות על חשבון תאגידים בינלאומיים ולמנוע פגיעה מיותרת במערכות אקולוגיות. גם סון יאט-סן הסיני תמך בתחילת שנות העשרים של המאה העשרים, בתקופת הרפובליקה הסינית שקדמה למהפכה הקומוניסטית, באסטרטגיה של תיעוש בהובלת המדינה שיבוסס על שימוש במפעלים שבעלותה, תכנון כלכלי לאומי וניהול ציבורי של הון זר. הוא קשר את המלצותיו למאבק של מדינות שונות באימפריאליזם המערבי, אך גם לתפקיד ההגמוני שסין צריכה לאמץ כלפי מדינות אסייתיות אחרות.

סכסוכים או שיתוף פעולה

מבקריו של הניאורמרקנטליזם מזהים אותו עם סכסוכים צבאיים וכלכליים בין מדינות. בניגוד לליברלים, ניאורמרקנטליסטים רבים החזיקו בתפיסת עולם קודרת לגבי טבעם של יחסים בינלאומיים. הם צידדו פעמים רבות בהפעלת כוח צבאי או כלכלי נגד מדינות ואוכלוסיות ואף הביעו תמיכה מפורשת בכיבושים טריטוריאליים, במלחמות סחר ובשליטה אימפריאלית. עם זאת, אחד המסרים האופטימיים העולים מספרו של הליינר, שרלוונטי גם למציאות הנוראה של מדינת ישראל בימים אלו, הוא שיריבות בין-מדינתית אינה שוללת בהכרח שיתוף פעולה, שלום וחיים בצוותא. מבין הניאורמרקנטליסטים שהיילנר סוקר בספרו היו כאלה שהאמינו באפשרות של שיתוף פעולה בין מדינות, שיוביל לאורך זמן לעולם בטוח וצודק יותר.

קארי, למשל, העריך כי אימוץ מדיניות ניאורמרקנטליסטית יוביל לשוויון רב יותר בין מדינות שנהנות מריבונות מלאה, מפני שהן לא יצטרכו לפעול על פי התכתיבים הליברליים של האימפריה הבריטית. הוא צפה עולם ובו מדינות בעלות משטרים שונים וכלכלות שונות, שיפעלו לפי אינטרסים לאומיים וצרכים

מקומיים באופן שיפחית את הצורך שלהן בסכסוכים ויגדיל את הסבירות של שיתופי פעולה שיועילו לכל הצדדים. ליסט העריך אף הוא שאימוץ מדיניות ניאור-מרקנטיליסטית יהפוך את העולם לשוויוני יותר ובטוח יותר - גם אם השוויון שעליו דיבר נועד למדינות העשירות והמתועשות של אותה העת, ואילו יתר המדינות היו אמורות לדידו לשמר את מקומן בתחתית המערכת הכלכלית העולמית; אולם הוא האמין שעם הזמן, אימוץ מדיניות ניאור-מרקנטיליסטית במדינות רבות יוביל לאיחוד ביניהן. הוא חשב שאיחוד עולמי אפשרי אם מדינות העולם יצליחו להסכים על הקמת מוסדות בינלאומיים שיישבו אינטרסים מנוגדים. בניגוד להוגים ליברלים, ליסט לא הניח שתהליכי השוק יכולים ליצור עולם הרמוני שיספק את האינטרסים הכלכליים של האנושות כולה. הוא האמין שלמדינות יש לעיתים קרובות אינטרסים כלכליים מנוגדים, ושיש לנסות וליישב אותם באמצעות גוף בינלאומי שיוכל לעסוק בתחומי עניין שיהיו משותפים למדינות רבות וליישב ניגודי אינטרסים בדרכי שלום.

ליסט לא היה הניאור-מרקנטיליסט היחיד שתמך בהקמת מוסדות בינלאומיים לצורך קידום שיתוף פעולה בינלאומי. סון יאט-סן קידם בשנת 1920 את הקמת ה-IDO, ארגון פיתוח בינלאומי שיפעל לתעל הון לצרכים גלובליים משותפים ולקדם מדינות חלשות. הניאור-מרקנטיליסט הרומני מיכאיל מנוילסקו הציע באותן שנים שיישוב האינטרסים המנוגדים בין מדינות יתבצע באמצעות ארגון חבר הלאומים, וזה ישנה את סדר יומו לטובת תמיכה בפרוטקציוניזם אסטרטגי על חשבון קידום סחר חופשי; כך אפשר יהיה ליישב את המתח בין אינטרסים לאומיים לאינטרסים כלל-אנושיים. חבר הלאומים הופיע גם בכתביו של הניאור-מרקנטיליסט ההודי בְּנוֹי קומאר סְרְקָר. סרקר הציע שחבר הלאומים ייטול תפקיד בעידוד מדיניות תעשייתית בקנה מידה גלובלי, עד כדי האצה של מהפכה תעשייתית שנייה. הוא הציע שארגון האומות המאוחדות יקבל את הסמכות לתעל הון והשקעות ממדינות חזקות ומאזורים מתקדמים למדינות חלשות יותר ולאזורים נחשלים.

נושים מתחרים

הליינר מראה בספרו כיצד רעיונות ניאור-מרקנטיליסטיים שהיו שכיחים עד מלחמת העולם השנייה השפיעו על המוסדות הכלכליים שקמו בעקבותיה, גם אם לא זכו להכרה. הצעותיו של ליסט, למשל, זכו להתגשם עם הסכם הסחר הבינלאומי (GATT), וקריאתו של יאט-סן להקים ארגון שיעסוק בפיתוח כלכלי בינלאומי מצאה ביטוי בבנק האירופי לשיקום ולפיתוח (EBRD). אמנם החזון האידיאליסטי של סרקר לשיתוף פעולה בסוגיות של אתגרים כלל-עולמיים לא התגשם במלואו, אך הרעיון עצמו עודנו כוח מניע חשוב ליוזמות להתמודדות עם משברים כלכליים, אסונות טבע, מגפות, תפוצה גרעינית ועוד.

בניאור-מרקנטיליזם טמון פוטנציאל הרסני, ומדיניות החוץ האמריקאית והסינית יכולות לשמש דוגמה לכך: כבר כיום המאבק בין המעצמות משבש את הכלכלה העולמית - הוא מפרק אותה הלכה למעשה לגושים מתחרים ופוגע בשרשראות האספקה העולמיות של מזון, אנרגיה ותרופות, ומתוך כך פוגע ישירות בחיינו. עם זאת, שיתוף הפעולה הבינלאומי המחודש בתחום הסביבה, המבוסס כעת יותר מבעבר על מדיניות תעשייתית ירוקה בכלכלות הגדולות בעולם ולא על מנגנוני שוק, הוא תזכורת חשובה לכך שבאידיאולוגיה הניאור-מרקנטיליסטית גלום לא רק פוטנציאל למאבקים אלא גם פוטנציאל לקידום יעדים גלובליים מיטיבים.

תהליך הפיכתה של האידיאולוגיה הניאו־מרקנטיליסטית לפרדיגמה ההגמונית הגלובלית אינו נטול מהמורות. נציגי הסדר הניאו־ליברלי במוסדות הבינלאומיים ובמוקדי כוח נוספים פועלים כדי להתמודד עם השינוי הזה בניסיון לשמר את מעמדם ואת הקונסנזוס הרעיוני הישן.^[18] כפי שמלמד החיבוק הממסדי החם שזכה לו לאחרונה נשיא ארגנטינה הנבחר חאבייר מיליי בכינוס הפורום הכלכלי העולמי, מאמציהם של גורמים אלו חורגים לעיתים מחדרי הישיבות ומאולמות הדיונים ומשפיעים על המציאות הכלכלית, החברתית והביטחונית היומיומית של מיליוני בני אדם.

מלחמה בעידן הניאו־מרקנטיליסטי

העידן הניאו־ליברלי מעולם לא היה עידן של שלום ורווחה כלכלית, כפי שתיארו אותו לעיתים תומכיו. אבל השינוי המסתמן בסדר העולמי עם המעבר מפרדיגמה ניאו־ליברלית לפרדיגמה ניאו־מרקנטיליסטית עלול לבשר את תחילתו על עידן אלים לא פחות מקודמו, ואולי אף יותר.

כתב העת **פייננשל טיימס** דיווח לאחרונה, בהסתמך על נתוני המכון הבינלאומי ללימודים אסטרטגיים, שבשנת 2023 התקיימו ברחבי העולם 183 עימותים צבאיים פעילים - המספר הגבוה ביותר זה שלושה עשורים.^[19] נתון זה אינו כולל את המלחמה בעזה; למרות מאפייניה הייחודיים המקומיים של המלחמה הנוכחית בין ישראל לחמאס, יש להתייחס גם אליה בהקשר גלובלי. בהקשר כזה אפשר לזהות קווי דמיון בינה ובין עימותים צבאיים במיאנמר, בסודאן ובאוקראינה, למשל.

נקודת פתיחה חשובה לדיון זה היא ההכרה בכך שתהליכים דומים של שינוי בסדר העולמי כבר התרחשו בעבר ולוו בהתפרצויות של עימותים בין מדינות או בתוכן. המעבר מניאו־ליברליזם לניאו־מרקנטיליזם הוא ביטוי אחד של שינוי רחב יותר בסדר העולמי שאנו חווים בשנים האחרונות; מאפיין נוסף של השינוי הזה הוא, כאמור, המאבק בין ארצות הברית לסין ולרוסיה, המקרין גם על המזרח התיכון.

התפיסה שלפיה מלחמת חרבות ברזל נושאת זיקה למאבק בין המעצמות מאפשרת לנו להבין טוב יותר את החלטות של חלק מהשחקנים בזירה, ובפרט את החלטותיה של ארצות הברית, שרואה במלחמה חלק ממאבק עולמי נגד רוסיה וסין. איראן, וגורמים רוויזיוניסטיים נוספים, גם הם מזהים במלחמה זו שעת כושר ייחודית. כמו רוסיה במקרה של המלחמה באוקראינה, גם איראן תופסת את השינוי בסדר העולמי כביטוי לדעיכתה של ארצות הברית ושל השפעתה במזרח התיכון. בנסיבות אלו היא יכולה ליטול סיכונים גדולים יותר כדי לקדם את סדר היום שלה ושל בעלות בריתה באזור ומחוצה לו. החלטתה של ישראל להילחם מלחמה ארוכה ויקרה יותר ממלחמות ומבצעים קודמים מבטאת גם היא נכונות - שלא בהכרח הייתה קיימת בעבר - להכפיף את יכולותיה הכלכליות לצורכי ביטחון לאומי.

ההקשר הניאו־מרקנטיליסטי של המלחמה עוזר גם להבין מחדש את מקומו של המזרח התיכון במאבק בין המעצמות ולדמייין את עתיד האזור. שלא כמו בהיגיון הגיאופוליטי של המלחמה הקרה, שבמסגרתה ניסתה ארצות הברית לבלום התפשטות סובייטית, במאבק הנוכחי מתחרה ארצות הברית עם סין על שליטה ברשתות אנרגיה, תשתיות, פיננסים ועוד, שחלקן עוברות דרך המזרח התיכון.^[20] ההיגיון הטריטוריאלי הנוכחי הוא היגיון ניאו־מרקנטיליסטי, הממזג יחדיו כלכלה וביטחון לאומי ומציע

אפשרויות חדשות שעשויות להתממש בעתיד. בתקופת המלחמה הקרה ארצות הברית וברית המועצות ראו במזרח התיכון מרחב של תחרות על השפעה ואנרגיה, אך גם ביקשו למנוע מעימותים מקומיים באזור להפוך למלחמה גרעינית עולמית. כיום מטרתן של המעצמות היא לשמר את תפקודו של האזור ברשתות הערך הכלכליות שלהן - למשל מיזם "החגורה והדרך" הסיני או המסדרון הכלכלי בין הודו, המזרח התיכון ואירופה בחסות ארצות הברית.

לפני המלחמה עסקה התקשורת הבינלאומית ברעיונות פרועים לכאורה של מקבלי החלטות בארץ ומחוצה לה, החל במסילות רכבת שיחברו בין הודו לישראל ויעברו דרך ערב הסעודית וכלה בהפיכתה של ישראל לצומת חשוב של ייצוא אנרגיה לאירופה, של תשתיות תחבורה אזוריות ושל תשתיות דיגיטל בעלות חשיבות כלל-עולמית. ישראל תוכל להמציא את עצמה מחדש כמדינת תשתיות מתקדמת; [21] המלחמה תסתיים יום אחד, אך האינטרסים של המעצמות ביחס לאזור יישמרו, ועימם גם הפוטנציאל להתגשמות אותם רעיונות פרועים. בעידן הניאו-מרקנטיליסטי החדש, לעזה עשוי להיות מקום בארכיטקטורה אזורית שתהלום את האינטרסים של ישראל ושל ארצות הברית, וחשוב לא פחות - גם תיטיב עם חייהם של העזתים עצמם.

הערות שוליים

[1] ↑ The White House, "Remarks by National Security Advisor Jake Sullivan on Renewing American Economic Leadership at the Brookings Institution," April 27, 2023

[2] ↑ הפעם אחרונה שבכיר אמריקאי הכריז הכרזה כה דרמטית הייתה ב-1991. הדבר אירע על רקע מלחמת המפרץ הראשונה ועם סיום המלחמה הקרה, כאשר נשיא ארצות הברית דאז ג'ורג' בוש הודיע על היווצרותו של סדר עולמי חדש, שארצות הברית תעמוד בראשו.

[3] ↑ טענה זו נובעת בין היתר מכך שמה שווייליאמסון תיאר בשנת 1989 כאורתודוקסיה של מדיניות כלכלית הפך עם השנים למושג מטרייה שכלל מגוון רחב מאוד של קווי מדיניות, שחלקם היו רחוקים מאוד מאלה שאליהם התייחס במקור.

[4] ↑ European Central Bank, "A New global Map: European Resilience in a Changing World - Keynote speech by Christine Lagarde, President of the ECB, at the Peterson Institute for International Economics", April 22, 2022

[5] ↑ Eric Helleiner, The Neomercantilists: A Global History of Neo-mercantilism, New York: Cornell University Press, 2021.

[6] ↑ Quinn Slobodian, Globalists: The End of Empire and the Birth of Neoliberalism, Cambridge: Harvard University Press, 2018

- Jamie Martin, *The Meddlers: Sovereignty, Empire, and the Birth of Global Economic Governance*, [↑][7]
Cambridge: Harvard University Press, 2022
- John Gerard Ruggie, "International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in [↑][8]
the Postwar Economic Order," *International Organization* 36(2), 1982, pp. 379-415
- Tim Barker, "Other People's Blood," *n+1 Magazine* 34, 2019 [↑][9]
- Nina Silove, "The Pivot before the Pivot: U.S. Strategy to Preserve the Power Balance in Asia," [↑][10]
International Security 40(4), 2016, pp. 45-88
- Helen Thompson, *Disorder: Hard Times in the 21st Century*, Oxford and New York: Oxford [↑][11]
University Press, 2023
- Benjamin Moffitt, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, [↑][12]
Stanford: Stanford University Press, 2016
- David H. Autor, David Dorn, and Gordon H. Hanson, "The China Shock: Learning from Labor [↑][13]
Market Adjustment to Large Changes in Trade," *Annual Review of Economics* 8(1), 2016, pp. 205-240
- Rana Foroohar, *Homecoming: The Path to Prosperity in a Post-Global World*, New [↑][14]
York: Crown, 2022; Martin Wolf, *The Crisis of Democratic Capitalism*, New York: Penguin Press, 2023
- [↑][15] המחקר, שזכה לתהודה תקשורתית רחבה, מנתח מדוע מדיניות החוץ האמריקאית בעשורים
האחרונים לא שירתה את צורכי מעמד הביניים האמריקאי (למשל הסכמי סחר עם סין שפגעו בתעסוקה בארצות
הברית, או מלחמות במזרח התיכון שתקצובן נעשה על חשבון שירותים חברתיים). המחקר מציע אופנים שבהם
על מדיניות החוץ האמריקאית להשתנות כדי לשרת טוב יותר את צורכי מעמד הביניים - למשל להחזיר לארצות
הברית (או לידידותיה) חלק מהייצור שעבר לסין וכך להחיות מחדש את הבסיס התעשייתי (והתעסוקתי) שלה.
- Julius Krein, "The Last Gasp of an Ideology," *The American Conservative*, February 13, 2023 [↑][16]
- Federico Steinberg, "The Neo-mercantilist Moment," Centre for Strategic and International [↑][17]
Studies, May 5, 2023
- Ilias Alami and Jack Taggart, "A Partial Conversion: How the 'Unholy Trinity' of Global Economic [↑][18]
Governance Adapts to State Capitalism," *European Journal of International Relations*, 2024
- Editorial Board, "The Unwelcome Resurgence of War," *The Financial Times*, December 27, 2023 [↑][19]

Seth Schindler, Ilias Alami, Jessica DiCarlo, ... and Yawei Zhao, "The Second Cold War: US-China Competition for Centrality in Infrastructure, Digital, Production and Finance Networks," *Geopolitics*, September 7, 2023 [↑][20]

Seth Schindler, Jessica DiCarlo, and Dinesh Paudel, "The New Cold War and The Rise of The 21st-Century Infrastructure State," *Transactions of the Institute of British Geographers* 47(2), 2022, pp. 331-346 [↑][21]

ד"ר איתי רנן חימיניס הוא רע"ן פיתוח ידע מערכתי במרכז דדו לחשיבה צבאית רב־תחומית. המאמר מייצג את דעת הכותב בלבד ואינו מייצג את עמדת צה"ל או מערכת הביטחון הישראלית.
